

ВІДГУК

**офіційного опонента про дисертацію Барбашової Ірини Анатоліївни
«Дидактична система сенсорного розвитку молодших школярів», подану на
здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю
13.00.09 – теорія навчання**

Актуальність обраної теми та її зв'язок із галузевими науковими планами. Актуальність проблеми, що обрана Іриною Анатоліївною для науково-педагогічного дослідження, детермінована потребою вдосконалення емоційно-чуттєвої сфери молодших школярів, створення дидактичної системи їхнього сенсорного розвитку. Це цілком співвідноситься із запитами сучасної початкової освіти, метою якою є всебічний розвиток дитини, її компетентностей, допитливості, здатності спостерігати і досліджувати різноманітні об'єкти навколишнього світу.

Науково обґрунтовані і педагогічно доцільно організовані ситуації, сприятливі для сенсорного розвитку учнів початкових класів, забезпечують розвиток їхнього емоційного інтелекту, художньо-образних асоціацій уяви і, зокрема, таких її прийомів: гіперболізації, мінімізації, аглютинації. Саме такі прийоми художньо-образної уяви дітей пробуджують креативність і потребу в культурній самореалізації. Зберігати якомога довше «дитинство в дітях» закликав Ж. Ж. Руссо. Ця педагогічна ідея є актуальною і дотепер.

Дисертантка виокремила сукупність суперечностей, які існують у сучасній педагогічній теорії та практиці щодо сенсорного розвитку дітей. Це суперечності між потребами практики і недостатнім теоретичним обґрунтуванням проблеми дослідження, а саме між:

- потребою цілісного розв'язання проблеми розвитку сенсорики молодших школярів та її аспектним і фрагментарним дослідженням;
- необхідністю формування чуттєвої сфери дитини як невід'ємного складника її всебічного розвитку та відсутністю концептуальної платформи організації навчання молодших школярів перцепції;
- постійним зростанням вимог до якості пізнання учнями навколишнього світу і реальним рівнем опанування вмінь його сприймати;

– значним потенціалом початкової освіти щодо забезпечення сенсорного розвитку дітей і недостатньою реалізацією наявних методичних можливостей його здійснення внаслідок слабого врахування психолого-дидактичних закономірностей формування чуттєвих процесів;

– тенденцією оновлення змістового і процесуального компонентів навчально-перцептивної діяльності молодших школярів та її недосконалим навчально-методичним супроводом, орієнтованим на збереження сенсорно-розвивальних ресурсів окремих предметних галузей.

З огляду на суперечливість і недостатню наукову розробленість проблеми вибір теми дисертації є актуальним і доцільним у сучасному вимірі.

Дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України як складову частину комплексної теми «Формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у навчальному процесі» (державний реєстраційний номер 0110U001154). Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 2 від 29.09.2009 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 27.10.2009 р.).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна. Дисертаційна робота характеризується чіткою структурою та логікою викладу наукового матеріалу; коректно й аргументовано визначено науковий апарат дисертації. Вивчення широкого кола наукових праць (як свідчить список використаних джерел, їх кількість складає 813 найменувань, із них 55 – іноземними мовами), урахування різних точок зору науковців щодо проблеми дослідження дозволило здобувачці розкрити сутність ключових понять дослідження, обґрунтувати наукові положення, які визначають його психолого-дидактичні засади, проаналізувати генезис порушеної проблеми.

Основний текст дисертації викладено у семи розділах і висновках.

У *вступі* обґрунтовано вибір теми дослідження, встановлено ступінь її розробленості, зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, відображено відомості про їх апробацію, подано інформацію про публікації, наведено дані про структуру й обсяг дисертації.

У *першому розділі* «Психологічні засади сенсорного розвитку молодших школярів» здійснено аналіз наукових підходів до вивчення сенсорних процесів особистості в психології сприймання, з'ясовано сутність, чинники, вікові особливості сенсорного розвитку молодших школярів, охарактеризовано види, структуру, механізм формування сенсорних умінь як функціональних одиниць чуттєвої сфери дитини.

У *другому розділі* «Генезис проблеми сенсорного розвитку молодших школярів у вітчизняній і зарубіжній дидактичній думці» висвітлено підходи до організації сенсорного розвитку, що впродовж віків формувалися в теорії та практиці навчання під впливом певних історичних, філософських, психологічних, дидактичних і методичних процесів, розроблено періодизацію дослідження проблеми вдосконалення чуттєвої сфери дитячої особистості з виділенням донаукового, класичного, реформаторського і науково-нормативного часових інтервалів.

У *третьому розділі* «Стан сенсорного розвитку молодших школярів у практиці початкового навчання» узагальнено педагогічний досвід сенсорного розвитку, описано методику вимірювання й оцінювання якості чуттєвої сфери учнів початкової школи, констатовано рівні сформованості в них сенсорних умінь різних модальностей.

У *четвертому розділі* «Моделювання дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів» презентовано вихідні положення концепції дидактичної системи сенсорного розвитку, сконструйовано і візуалізовано її структурно-функціональну модель, обґрунтовано організаційно-методичні умови ефективного впровадження системи у процес початкового навчання.

У п'ятому розділі «Змістовий потенціал дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів» розроблено зміст навчання перцепції у школі І ступеня, досліджено особливості його репрезентації в Державному стандарті початкової загальної освіти, навчальних програмах, підручниках для 1–4 класів.

У шостому розділі «Процесуальний інструментарій дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів» викладено сутність форм, методів і прийомів, засобів навчання перцепції, подано їхню систематизацію.

У сьомому розділі «Ефективність дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів» спроектовано методику проведення формувального експерименту, розкрито зміст його основних етапів, охарактеризовано динаміку сформованості чуттєвих процесів учнів.

Виконане І. А. Барбашовою дослідження має безперечну наукову новизну, яка виявляється в тому, що *вперше*: розроблено концепцію дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів, що містить положення про її об'єктивність, неперервність, комплементарність із процесом початкового навчання, процесуальність, результативну спрямованість; теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено дидактичну систему сенсорного розвитку молодших школярів як цілісне, розмежоване, складне, структурно організоване й урегульоване утворення у взаємозалежності та взаємодії цільового, концептуального, суб'єктного, змістового, нормативного, підручничкового, операційно-діяльнісного, навчально-середовищного й оцінно-результативного компонентів; визначено організаційно-методичні умови реалізації дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів – готовність учителя до розв'язання завдань сенсорного розвитку дітей, урахування індивідуально-типологічних відмінностей чуттєвих процесів учнів, розроблення координованих стратегій, тактик і оперативних алгоритмів організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчанні сприймання, періодичність моніторингу якості навчально-перцептивної діяльності; виділено управлінські етапи процесу впровадження дидактичної системи сенсорного розвитку в навчання – мотиваційно-орієнтувальний, виконавсько-перетворювальний із фазами формування розгорнутих і згорнутих перцептивних дій, контрольньо-коректувальний; розкрито факторно-

критеріальні основи вимірювання якості чуттєвої сфери молодших школярів як комплексної властивості, що визначається рівнями сформованості її складників (окремих видів сприймання, сенсорних умінь різних модальностей); виокремлено й охарактеризовано періоди еволюції дослідження проблеми вдосконалення сенсорної сфери молодших школярів: донауковий (найдавніші часи – XVI ст.), класичний (XVII–XIX ст.), реформаторський (перша третина XX ст.), науково-нормативний (друга половина XX – перше та друге десятиріччя XXI ст.); *удосконалено* дефініції «сенсорний розвиток» і «сенсорне вміння»; *дістали подальшого розвитку* наукові позиції щодо характерологічних ознак сенсорного розвитку молодших школярів як психолого-дидактичного феномену, неперервності сенсорного розвитку дитячої особистості на різних рівнях освіти, моделювання й оцінювання складних педагогічних систем.

Дисертація має *практичну значущість*, яка полягає в тому, що

– упроваджено в освітній процес початкової школи: дидактичну систему сенсорного розвитку, яка пройшла експериментальну апробацію та забезпечила позитивні зрушення у функціонуванні чуттєвих процесів молодших школярів; комплекс навчально-перцептивних завдань для учнів 1–4 класів;

– упроваджено в практику професійної підготовки фахівців за спеціальністю 013 «Початкова освіта» навчальну дисципліну «Сенсорний розвиток молодшого школяра», розроблено її програму, підготовлено навчальний посібник, затверджений рішенням вченої ради Бердянського державного педагогічного університету як навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (протокол № 8 від 26 лютого 2015 р.).

Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями початкової школи, науковцями та викладачами закладів вищої освіти в контексті навчання психолого-педагогічних дисциплін і методик освітніх галузей, для підвищення кваліфікації вчителів у системі післядипломної освіти.

Вирішуючи поставлені в роботі завдання, дисертантка продемонструвала глибоке й різнобічне осмислення досліджуваної проблеми. Так, авторкою виконано великий обсяг роботи науково-теоретичного характеру. Особливу увагу слід

звернути на глибоке розкриття концептуальних засад методологічно-філософського, теоретико-психологічного і дидактико-методичного рівнів, застосування положень теорій пізнання та навчання, принципів матеріалістичної діалектики і дидактики, концепцій психології сприймання, розвивального й особистісно орієнтованого навчання, системного, синергетичного, діяльнісного, технологічного, ресурсного, компетентнісного та інших підходів як підґрунтя процесу навчання молодших школярів перцепції.

Важливо, що у визначенні теоретичних положень дослідження здобувачка спиралася на теоретичний аналіз різних підходів до розуміння сенсорного розвитку дитячої особистості, а також його функціональних одиниць, що уможливило уточнення провідних дефініцій дослідження, як-от: «*сенсорний розвиток*» (процес закономірних змін чуттєвої сфери, що виявляються в кількісних і якісних, структурних і функціональних перетвореннях відчуттів, сприймань і уявлень, відбуваються під впливом різноманітних чинників, зумовлюють побудову адекватних образів об'єктів дійсності) та «*сенсорне вміння*» (виконання системи інтеріоризованих ознайомлювально-розпізнавальних перцептивних дій на основі засвоєних еталонів і навичок їх застосування в обстеженні зовнішніх властивостей об'єктів сприймання).

Результатом теоретичного пошуку стало конструювання дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів. Основними ознаками цієї системи дослідниця визначає цілісність щодо зовнішнього середовища (певна самостійність і, водночас, тісний взаємозв'язок з іншими дидактичними, педагогічними, соціальними системами); розмежованість цілого, виокремлення елементів (при цьому властивості елементів залежать від атрибутів системи, а відзнаки самої системи не зводяться до якостей елементів або їхньої суми); складність міжелементних зв'язків (існування серед них системоутворювальних зв'язків); структурність організації (взаємозалежність і підпорядкованість елементів); урегульованість (педагогічне управління міжелементними зв'язками, змінення самих елементів унаслідок цілеспрямованих педагогічних впливів). Зміст

компонентів означеної системи та характерні зв'язки між ними досить ґрунтовно розкрито в тексті дисертації.

Позитивно оцінюємо дослідну перевірку розробленої дидактичної системи, організовану для двох експериментальних і однієї контрольної груп учнів, за варіантом А, який ґрунтується на поєднанні моно- і полісенсорних напрямів розвитку чуттєвих процесів (високий ступінь інтенсивності вхідного стимулу), і варіантом Б, націленим на реалізацію моносенсорних ліній удосконалення перцепції (помірний ступінь інтенсивності вхідного впливу). Доцільним також є виокремлення управлінських етапів впровадження дидактичної системи сенсорного розвитку в процес початкового навчання: мотиваційно-орієнтувального (формування сенсорних еталонів; перший рік навчання, варіант Б для обох експериментальних груп); виконавсько-перетворювального (формування розгорнутих і згорнутих способів обстеження об'єктів сприймання; другий і третій рік навчання, варіант А для першої експериментальної групи, варіант Б – для другої); контрольнo-коректувального (оцінка і корегування перцептивних дій; четвертий рік навчання, варіанти А, Б).

Слід відзначити створене здобувачкою ресурсне забезпечення дидактичної системи сенсорного розвитку, що охоплює комплекс навчально-перцептивних завдань для учнів 1–4 класів, програму варіативного курсу і навчальний посібник «Сенсорний розвиток молодшого школяра» для підготовки фахівців за спеціальністю 013 «Початкова освіта».

Навчально-перцептивні завдання структуровано за видами сприймання, цільовою спрямованістю і змістом матеріалу; вони містять опис обладнання, рекомендації щодо методики обстеження та відтворення зовнішніх властивостей об'єктів, варіантів виконання перцептивних дій, способів регулювання їхньої складності. Програму і посібник націлено на організацію засвоєння майбутніми фахівцями теоретичних засад розвитку сенсорної сфери дитячої особистості, вироблення вмінь застосовувати отримані знання в практиці початкового навчання.

Заслуговує на увагу методика вимірювання якості перцепції молодших школярів, розроблена дисертанткою за принципами педагогічної кваліметрії. Якість сенсорного розвитку представлено як багаторівневу властивість, структуру якої

складають менш узагальнені атрибути: параметри (якість зорового, слухового, дотикового сприймання), фактори (якість колірних і просторових зорових, фонематичних і музичних слухових, фізико-механічних і просторових дотикових умінь), критерії, що слугують підставами для оцінювання факторів і, у свою чергу, характеризуються показниками –конкретизованими ознаками результативності.

Застосування комплексу різноманітних взаємопов'язаних теоретичних, емпіричних і статистичних методів, адекватних предмету, меті та завданням дослідження, ґрунтовність аналізу широкої джерельної бази, поєднання кількісного й якісного аналізу отриманих фактологічних даних, позитивні наслідки впровадження висновків дисертації в практику роботи закладів загальної середньої та вищої освіти забезпечили надійність отриманих результатів.

Висновки теоретико-експериментального дослідження є достовірними і повною мірою відповідають завданням дослідження; у них спрогнозовано проблеми, які можуть стати предметом подальших наукових розвідок.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні теоретичні положення й висновки дослідження відображено в 74 одноосібних наукових працях, серед яких: 1 монографія, 1 навчальний посібник, 3 розділи колективних монографій, 22 статті в наукових фахових виданнях України (5 із них – у виданнях, що належать до наукометричних баз даних), 9 статей у зарубіжних наукових фахових виданнях, 4 статті в науково-методичних виданнях, 34 публікації в збірниках матеріалів науково-практичних конференцій (23 з них – матеріали конференцій інших держав).

Рівень апробації результатів дослідження є достатнім і підтверджується участю дисертантки в науково-практичних конференціях міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів.

Зміст автореферату відображає основні положення та узагальнення, що містяться в дисертаційній праці. Аналіз змісту автореферату та дисертації доводить ідентичність їхньої структури, логіки викладення матеріалу, відповідність основних положень висновкам за розділами та підсумковим висновкам.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. У цілому високо оцінюючи рецензовану дисертаційну роботу, вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження та побажання:

1. У роботі розкривається сенсорно-розвивальний потенціал сучасної зарубіжної початкової освіти (с. 116–117), але дуже стисло, із високим ступенем узагальнення. Варто було докладніше висвітлити зарубіжний досвід навчання молодших учнів перцепції, причому не лише в розвинених європейських країнах, а й у Сполучених Штатах Америки, Канаді, розкрити можливості імплементації такого досвіду в практику вітчизняної початкової освіти.

2. Відзначимо, що у підрозділі 7.2. ретельно розкриваються особливості стратегічно-тактичного планування суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчанні сприймання, чітко визначено алгоритми організації цього процесу. Разом із тим, доцільним було б наведення фрагментів навчально-перцептивних завдань, виконуваних молодшими школярами на різних етапах формульовального експерименту.

3. На нашу думку, підрозділи дисертації 3.3 і 7.3, присвячені характеристиці рівнів і динаміки сформованості сенсорних умінь молодших школярів у діючому педагогічному досвіді та в умовах експериментального навчання, дещо переобтяжені статистичними матеріалами, окремі з них доречно перенести з основного тексту в додатки.

4. У дисертації занадто лаконічно визначено перспективні лінії подальшого вивчення проблеми сенсорного розвитку молодших школярів. На нашу думку, означених ліній наукової розвідки має бути більше, вони потребують певної деталізації.

5. Ураховуючи велике практичне значення досліджуваної проблеми і вагомий результати дослідно-експериментальної роботи, отримані автором, висловлюємо побажання продовжити наукову роботу з удосконалення ресурсного забезпечення сенсорного розвитку в контексті створення навчальних посібників для молодших

школярів з удосконалення в них чуттєвих процесів різних модальностей, а також методичних посібників для вчителів щодо діагностики якості перцептивних процесів учнів початкової школи.

Висловлені зауваження та побажання суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, не знижують її наукової та практичної цінності, підкреслюють можливості її подальшого вдосконалення в майбутніх наукових пошуках дисертантки.

Висновок про відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів». Аналіз дисертації, автореферату і наукових праць дає підстави для висновку про те, що дисертація Барбашової Ірини Анатоліївни «Дидактична система сенсорного розвитку молодших школярів» є завершеним, цілісним, самостійним дослідженням, що має теоретичне і практичне значення. У роботі отримано нові науково обгрунтовані результати, які свідчать про комплексне вирішення актуальної наукової проблеми. Дисертаційна робота відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015), і дає підстави для присудження Барбашовій Ірині Анатоліївни наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичних дисциплін і
професійної освіти Київського державного
інституту декоративно-прикладного мистецтва і
дизайну імені Михайла Бойчука

В. П. Тименко